

УДК 784.4 (4 Укр. – 4 Хм)

**ОБЖИНКОВІ ПІСНІ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ
(за матеріалами експедиційних записів)****Олена ДУДАР**

*Хмельницька дитяча школа мистецтв,
бул. Гагаріна, 3-А, 29000 Хмельницький, Україна,
тел.: (+380382) 70 28 46, e-mail: hmdshm@gmail.com*

Проаналізовано стан усної пісенної культури у сільських фольклорних осередках Східного Поділля, сучасні форми побутування народнопісенної традиції регіону, чинники, які впливають на її розвиток чи занепад, жанрову структуру пісенного репертуару. Найменш поширеною є традиція виконання обжинкових пісень, які, зберігаючи свої жанрові особливості, маючи багато спільних рис із весільними, повністю виходять з ужитку у фольклорному середовищі.

Ключові слова: Східне Поділля, обжинкові пісні, пісенна парадигма, мелодичний тип.

Поділля як етнографічний регіон ще з давніх часів привертає увагу істориків, археологів та етнографів, які видали чимало праць і публікацій.

Однак цей край значно менше вивчений з боку дослідників-етномузикознавців. Особливо мало зібрано фольклорного матеріалу з Хмельниччини (яка майже вся, за винятком північної частини, входила до складу Поділля). Тому виникла необхідність дослідження фольклорних традицій у їх субрегіональних проявах; проведення аналізу сучасного стану народнопісенної культури та її побутування в пасивній та активній формах залежно від соціально-історичних умов формування; застосування структурно-типологічного вивчення фольклору при виявленні системи жанрів, пісенних типів.

Перебуваючи в експедиціях у селах Хмельницької області (Східне Поділля) упродовж 1997–2004 років, нас цікавили такі аспекти, як стан усної пісенної культури у сільських фольклорних осередках, сучасні форми побутування народнопісенної традиції регіону, чинники, які впливають на її розвиток чи занепад, жанрова структура пісенного репертуару.

У процесі експедиційної роботи досліджено 17 фольклорних середовищ. Від 44-х інформантів записано 814 народнопісенних зразків різних жанрів, що дало цілісну картину функціонування фольклору в зазначеному регіоні. Пісенні тексти досліджено у комплексі з обрядовими діями, вивчено наявність або відсутність тих чи інших обрядових дій. Аналітична робота торкалася ритмоструктур пісенних зразків, їх інтонаційної системи. Порівняння зібраного нами матеріалу з тим, яким представлено цей регіон в існуючих публікаціях, показало, що останнім часом структура сільського фольклору має дещо інше функціональне призначення: його

асимільне міська культура. Підтверджує таке спостереження інформація від людей, які народилися в селах, довгий час жили в місті, а згодом знову повернулися в село.

У якості об'єктів дослідження свідомо обрано групи наближених і віддалених від міської культури сіл, аби порівняти динаміку фольклорного процесу. Отже, модус мислення асимільованих міською культурою сіл інтегрує пісенний матеріал, віддалених – розводить за стильовими ознаками.

Як показали матеріали експедицій, у сучасних подільських селах звужується автентичне і розширюється вторинне функціонування фольклору. На змінність автохтонного фольклору впливали соціально-історичні та політичні умови життя краю – регіону перехресних впливів Заходу та Сходу. Внаслідок урбанізаційних процесів посилюється вплив міської культури на сільський уклад життя. Зовнішніми чинниками впливу стали радіо, кіно, телебачення, звукозаписувальна апаратура, які звузили автентичне і розширили вторинне функціонування фольклору. Свою негативну роботу зробили працівники центрів народної творчості, сільських будинків культури, які пропонували для впровадження в подільських селах компільовані сценарії свят, не бажаючи абстрагуватися від готових сценарних планів. Свого часу існували хори-ланки, які продовжували автентичні фольклорні традиції краю, та на сучасному етапі вони вже зникли. Побутували й фольклорно-етнографічні ансамблі, завданням яких було відтворювати фольклор своєї місцевості. Серед них, як позитивний приклад, відзначимо ансамбль “Джерело” із села Пилипи Олександрівські Віньковецького району Хмельницької області. Усе частіше основою репертуару сільських співочих колективів стає композиторська творчість та опрацьовані народні пісні.

З початку ХХ століття з'являються періодичні видання, що впливають на трансформацію пісенного репертуару, адже містять фольклор різних етнографічних регіонів України.

Жителі сільської місцевості, переважно вчителі шкіл, звертаються до фольклористів, щоби вони написали сценарій того чи іншого свята, а також ноти пісень, і водночас ніби не помічають, що зовсім поруч у їхніх селах проживають носії фольклору.

Спостерігається інтенсивне зменшення питомої ваги і ступеня активності функціонування в народновиконавському процесі календарно-обрядових пісень. Натомість, активізуються нові необрядові твори. Така ситуація, власне, і призводить до відмирання традиційних жанрів. Аналіз особливостей побутування пісенної культури усної традиції Східного Поділля довів, що такі календарно-обрядові жанри, як колядки та щедрівки, пісні весняного циклу, збереглися в більш-менш повному обсязі, утримуючи традиційні композиційні елементи. Купальська та обжинкова обрядовість мають схильність до відмирання, а то й до повного зникнення. Серед наших матеріалів 41 обжинкова пісня, записана в таких селах Східного Поділля, як Пилипи Олександрівські Віньковецького, Адампіль Старосинявського, Баламутівка Ярмолинецького, Нетечинці Віньковецького, Мазники, Коржівці Деражнянського, Буглаї Старосинявського районів Хмельницької області (тобто географічно охоплено доволі обширну територію) [4].

Фольклор, будучи однією із найдавніших форм творчої діяльності людини, адекватний її психологічним, інтелектуальним та естетичним потребам і, як зазначає Софія Грица, “...за природно-раціональними моделями, детермінованими

конкретним середовищем його виникнення і розвитку, особистістю індивідуума, що його відтворює” [2, с. 208]. Важливу роль у цих процесах відіграють соціологічні аспекти, дефініціями яких є віковий ценз, освіта, професія. Тому ми застосовували анкетне опитування інформаторів.

Записи пісень відбувалися в ситуаціях оповіді. Ми спілкувалися із 45-ма інформантами жіночої статі різного віку. Найбільше з них – 19, було 60–70-річного віку; 10 виконавцям – по 50–60 років; 12 – по 70–80 років, і лише одна інформантка представляла середнє покоління (40–50 років). Віковий ценз двох співачок був понад 80 років. Жодного інформанта не трапилося у віці від 20-ти до 40-ка років. Як бачимо, молодь не бажає переймати традиції.

Усі співачки, від яких ми записували пісенний матеріал, доброзичливо, з розумінням важливості справи, без психологічного дискомфорту, в ситуації конструктивного діалогу виконували пісні, одночасно й коментуючи хід обрядодійства. Матеріал, зафіксований від жінок різних професій, представлений так: найбільше записів від колгоспниць (30 осіб), далі – від учителів (3 особи, у тому числі від одного директора школи), медпрацівників (2 особи), працівників культосвітньої сфери (2 особи), працівників ферм (4 особи: 3 доярки й 1 завскладу), бухгалтера (1), пасічника (1), робітниці (1), куховарки (1).

За розповідями інформантів, збирання збіжжя на Східному Поділлі складалося із трьох обрядів (як і повсюди в Україні): зажинок, жнив та обжинок. Обряд зажинок не вирізняється великою кількістю дійств і приурочених пісень. Але його особливістю на означеному терені є виконання будь-якої колядки після зажинання першого снопа. Анатолій Іваницький вбачає в цьому ініціальний підтекст: “...Головний сакральний центр традиції – зимове сонцестояння – передало могутню рушійну силу відродженню, що й стверджується наспівом колядки” [5, с. 361]. За спогадами селян старшого віку, під час жнив не співали обрядових пісень, а повертаючись з поля виконували лише необрядові ліричні пісні.

Найбільше обрядодійств проводили під час обжинок, тоді й виконували приурочені пісні (подаючи їх так само називають обжинковими). У завершальний день жнив жінці в’язали останній сніп, витрушуючи з нього зерно на ниву, і примовляли: “Роди, Боже, на всякого долю, й бідного, й багатого”. Михайло Грушевський вказував на очевидний зв’язок цього звичаю з широко розповсюдженими поза східнослов’янськими краями традиціями останнього снопа і трактував його “...як останній притулок польного духа...” [3, с. 221]. У багатьох селах Хмельницької області існувала традиція “зав’язувати бороду” (відгомін жертвоприношення), а також плести вінок зі збіжжя та квітів, вбирати ним наймолодшу (найгарнішу, роботящу) дівчину та дарувати цей вінок господарю (в сучасній інтерпретації – голові селищної ради).

Аналіз пісенного матеріалу проведено на семантичному та структурно-морфологічному (силаборитмічному, композиційному, ладозвукорядному і виконавському) рівнях.

З метою виявлення типології ладового складу народнопісенний матеріал було зведено до звука “g” (соль першої октави). Це знівелювало певною мірою оригінал, але мало сенс для зручності проведення аналізу. Натомість, дотримуючись правил техніки нотації, на початку кожної пісні подано значком ромбик її висоту за камертоном. Отже, можна абсолютно точно говорити про теситуру виконуваних творів. Голоси виконавців обжинкових пісень за тембровими ознаками укладаються

в теситуру народного альта. Його діапазон охоплює квартдециму: від сіс (до дієз малої октави) до h¹ (сі першої октави). Для виконавців з таким голосом характерний міцний, добре опертий, сильний звук, густий тембр, використання грудного регістру, з переходом на мікст (села Коржівці, Буглаї) у верхніх звуках діапазону. Більшість виконавців, від яких ми записали народнопісенний матеріал, не звертали увагу на особливу чистоту інтонування, допускаючи так звані “проміжні тони”, часто вживали нейтральну терцію, а це вказує на те, що їхні слухові якості ґрунтуються на модальному мисленні.

Середній темпоритм виконання обжинкових пісень з вісімковою пульсацією становить 151 удар за хвилину. Отже, вони виконуються в помірному темпі та відповідають загальному характеру обряду.

Обжинкові пісні Східного Поділля мають багато спільних рис із весільними. Про синонімічну спорідненість жанрів свідчать словесні варіанти, а про спільність їх мелодичного типу зазначав ще академік Філарет Колесса: “Старовинний стиль весільного ладкання виявився таким живучим, що асимілював до себе пізніші пісенні наверстування, на які вказують тексти значної частини теперішніх українських весільних пісень. Замітна річ, що під весільні мелодії цього типу співаються скрізь на Поділлі, в Галичині й на Закарпатті обжинкові пісні...” [6, с. 379].

Свідченням синонімічної спорідненості обжинкових і весільних пісень є їхні словесні варіанти:

Приклад 1

Не лякайся, пане, (2)

Не багато нас тут є,

Но тридцятеро троє

На подвіранько твоє.

(Обжинкова з с. Мазники)

Не лякайся, свату, (2)

Не йде нас багато,

Но триста і ше троє

На подвір'ячко твоє.

(Весільна з с. Пилипи Олександрівські).

У цьому випадку в часово-просторовому вимірі спостерігаємо переплетення двох культурних пластів: рефлексійного (який співвідноситься з фазами природи) і наративного (який співвідноситься з фазами життя людини). На думку С. Грици, “обжинковий обряд і пісні, що його супроводжують, за місцем і функцією у календарному колі є підсумком виробничих і креативних зусиль людини-творця, спрямованих на здобування плодів землі, логічною підготовкою до матримоніальних дійств – шлюбу як природного прагнення продовження людського роду” [1, с. 74–75]. А. Іваницький говорив про існування “арки” між весільними та жнивними обрядами, де “...має місце опора на основоположні для виживання біологічного виду інстинкти – збереження виду та збереження індивіда” [5, с. 360].

Хоча обжинкові пісні виявляють багато спільних рис із весільними, але на протигагу від них у досліджуваному регіоні представлені незначною кількістю пісенних парадигм, оскільки традиція жнивварських обрядів через розпад патріархальних відносин повністю вийшла з вживання у фольклорному середовищі. До прикладу, зазначимо, що основу весільних пісень Східного Поділля становлять вісім мелодичних парадигм (мелотипів), характерними рисами яких є певні інтонаційні ходи, сталі кадансові звороти. Водночас вони мають нахил до варіабельності, адже відзначаються нерівноскладовою силабічною будовою, що впливає на структуру загалом. Їхня наявність пояснюється сформованим модусом мислення досліджуваного середовища.

Низку пісень, яким відповідає один мелодичний тип, Ф. Колесса називав груповими, аргументуючи сказане так: “Скрізь на українській етнографічній території... найстаріші пісенні групи визначаються своїми окремешніми мелодіями...”

Це колядки, гайвки-веснянки, весільні та обжинкові... Хоча би ми й не знали тексту обрядової пісні, та за її характерною мелодією можемо без помилки вказати ту групу, до якої вона належить..." [6, с. 369–370]. Такі характеристики можна пояснити виявленням історично сформованого модусу мислення досліджуваного нами середовища.

У селах Хмельницької області ми записали варіанти обжинкових пісень "Котився вінок з лану" (співачки наголошували на тому, що саме нею розпочинався обряд), "Перепілонько біла", "Господар молоденький", "Сів когут на полиці", "Конец нивоньці, конец", "Вийди, господар, вийди", "Казала нам нивка", "Дайте нам горілочки", "Даруєм вам віночок", "Ой коколю, коколю", "Дожали ми зарання".

Для обжинкових пісень Східного Поділля властиві семискладові вірші, які Ф. Колесса називав найстарішою пісенною формою в українській народній поезії, притаманною багатьом обрядовим пісням (весільним, обжинковим, веснянкам) [6, с. 123].

Східноподільські обжинкові пісні укладаються у багаторядкові варіаційні строфи, з коливанням кількості віршів у них від трьох до семи. Зокрема, зустрічаємо вірші із цезурою після п'ятого (5+2), після четвертого (4+3), або після третього (3+4) складів. Зазвичай, вірші досліджуваних обжинкових пісень поєднуються точною римою.

Приклад 2

Перепілонько біла (2),	5+2
Де ж ти будеш сиділа?	4+3
Чи в житі, чи в пшениці,	3+4
Чи в зеленій травиці?	4+3

(с. Пилипи Олександрівські Віньковецького р-ну).

Об'єднуючим елементом у кореляції рівнів споріднення є семантичний код, поза яким не може бути мови про співдію варіантів, а основним корелятором їхньої співдії є силабомелодичний ритм. Для усіх варіантів спільною є силабомелодична модель: чотири вісімки, чвертка, половинна, чвертка.

Обрядовий фольклор є нерухомим капіталом, що зберігається в пам'яті людей, природно супроводжує їхні життєві ситуації та інтегрує їхню діяльність. "Щоб чіткіше уявити динаміку фольклорної системи, – зазначає С. Грица, – здатність окремих її елементів до відродження, а інших до затухання, виділимо в ній два начала: перше (назвемо його "альфа") – гомогенне, що є субстратом стабільної інформації, своєрідною "ДНК" функціональної системи фольклору. Ця жива, рухома частина, тісно пов'язана з системою звичаїв, обрядів, є інтегральною у діяльності людини протягом віків. ...Це начало у творчості різних народів характеризується спільністю типологічних ознак. ...Перший "альфа" усвідомлюється як "нерухомий капітал", що завжди в пам'яті людей і природно супроводжує їх у відповідних життєвих ситуаціях. Якраз цей функціонально приурочений пласт зазнав найменших змін. Нове тут переважно виявляється у незначному варіюванні тексту, мелодії" [2, с. 34–35].

Обжинкові пісні Східного Поділля характеризуються стабільністю інтонаційного контуру: всі вони починаються квартовим висхідним стрибком з V ступеня, що прямує до першого (виняток становить варіант із села Нетечинці, де мелодія розпочинається з 1-го ступеня). Віссю обертання мелодії є то перший, то третій ступені, а у завершальних каденціях всіх варіантів закріплюється основна опора – I ступінь. Як бачимо, простежується тенденція чіткого відчуття кінцевого нижнього устою як головної ознаки модального мислення [4, с. 97].

Приклад 3

180-188 L.t.=198

Кон - чи - ли ми за - пан - - - ня, кон - чи - ли ми за - пан - ня.

за - ріж - ти(с) нам ба - ра - ня, ба - ра - ня ро - га - то - го,
Чор - но - го, не бі - ло - го,

ми в па - на бо - га - - - тог[о],
ми в па - на не біл - - - ног[о].

Календарно-обрядові пісні як найбільш давній і консервативний вид народнопісенної творчості більшою мірою зберегли свою унісонну природу. Так, в обжинкових піснях ми спостерігаємо найпростішу форму гетерофонії (терцієву втору), що виникає внаслідок випадкового незбігу голосів в унісонному співі. Учасники жіночого фольклорного гурту з села Пилипи Олександрівські виконують обжинкові одногосно. Лише при закінченні співу відбувається часткове терцієве розходження голосів. А це вказує на його спорадичність, а найімовірніше – на спонтанність застосування.

Амбітуси пісень сягають тетрахордних ладових моделей у різних модифікаціях. Зокрема, іонійського тетрахорду та його різновидів із субквартою, або з субсекундою та субквартою. Неординарним у цьому ряду виявився варіант із села Охрімівці, амбітус якого розгортається в діапазоні іонійського трихорду з субквартою.

Отже, для обжинкових пісень Східного Поділля властиві семискладові вірші, спільність силаборитмічної моделі, оліготонічні ладозвукоряди (трихордні та тетрахордні моделі із приставними звуками). На противагу іншим обрядовим жанрам, що побутують у досліджуваному регіоні, вони представлені незначною кількістю пісенних парадигм, оскільки традиція жнивварських обрядів через розпад патріархальних відносин повністю вийшла з ужитку у фольклорному середовищі.

1. *Грица Софія*. Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор. Нарис / С. Грица. – Київ-Тернопіль : Астон, 2007.

2. *Грица Софія*. Фольклор у просторі і часі. Вибрані статті / С. Грица. – Тернопіль : Астон, 2000.

3. *Грушевський Михайло*. Історія української літератури : У 6 т., 9 кн. / М. Грушевський; / упоряд. В. Яременко; авт. передм. П. Кононенко; приміт. Л. Дунаєвської. – Київ : Либідь, 1993. – Т. 1.

4. *Дудар Олена*. Музичний фольклор Хмельницького Поділля (етномузикологічний та етносоціологічний аспекти дослідження). Додатки : дис. канд. мистецтвознавства: 17.00.03 / НАН України, Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського / О. Дудар. – Київ, 2007.

5. *Іваницький Анатолій*. Історичний синтаксис фольклору. Проблеми походження, хронологізації та декодування народної музики / А. Іваницький. – Вінниця : Нова книга, 2009.

6. *Колесса Філарет*. Музикознавчі праці / Ф. Колесса; підгот. до друку С. Грица. – Київ : Наукова думка, 1970.

**OBZINKY SONGS OF EASTERN PODILLYA
(based on expedition records)**

Olena DUDAR

*Khmelnysky children art school,
3-A Gagarina str., 29000 Khmelnytsky, Ukraine
tel.: (+380382) 70 28 46, e-mail: hmdsh@gmail.com*

There was analyzed state of verbal song culture in rural folklore centers of Eastern Podillya, modern forms of folk songs tradition in the region, factors influencing its development or decay, genre structure of song repertoire. The least popular is the tradition of singing obzhinky songs which preserve its own genre peculiarities and having many common features with wedding songs completely go out of use in folklore environment.

Key words: Eastern Podillya, obzhinki songs, song paradigm, melodic type.

**ЖНИВНЫЕ ПЕСНИ ВОСТОЧНОГО ПОДОЛЬЯ
(по материалам экспедиционных записей)**

Олена ДУДАР

*Хмельницкая детская школа искусств,
ул. Гагарина, 3-А, 29000 Хмельницкий, Украина,
тел.: (+380382) 70 28 46, e-mail: hmdsh@gmail.com*

Проанализировано состояние устной песенной культуры в деревенской фольклорной среде Восточного Подолья; современные формы существования народнопесенной традиции региона; факторы, влияющие на ее развитие или угасание; жанровая структура песенного репертуара. Наименее распространена традиция исполнения жнивных песен, которые, сохраняя свои жанровые особенности, имея много общих черт со свадебными, совершенно исчезают из употребления в фольклорной среде.

Ключевые слова: Восточное Подолье, жнивные песни, песенная парадигма, мелодический тип.

Стаття надійшла до редколегії 10.12.2009
Прийнята до друку 29.01.2010